

GOSPODARSKI RAZVOJ GORIŠKE IN NOVE GORICE TER SELITVENA GIBANJA (1945–1969)

Marta RENDLA,^I Janja SEDLAČEK^{II}

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Gospodarski razvoj Goriške in Nove Gorice ter selitvena gibanja (1945–1969)

Gospodarski razvoj Goriške in Nove Gorice je v prvih dveh desetletjih in pol po 2. svetovni vojni v skladu s splošno usmeritvijo Jugoslavije v pospešeno industrializacijo temeljil na krepitvi industrije. V prvem obdobju okrevanja in odpravljanja zaostalosti (1947–1956) je ta potekala na temeljih skromne predvojne industrije in obrti, kasneje, v obdobju 1957–1969, pa na preseganju dotedanjih razvojnih anomalij ter na skladnejšem in bolj vsestranskem razvoju, znotraj katerega so večjo vlogo dobile do tedaj zapostavljene gospodarske panoge (kmetijstvo, gradbeništvo, promet, trgovina, obrt, turizem), in na hitrejšem razvijanju po vojni na novo vzpostavljenih industrijskih panog. Zaradi prekinitve navezanosti na italijansko politično in gospodarsko celoto in vstopa v jugoslovansko politično in gospodarsko celoto sta prostor in gospodarstvo Goriške doživljala precejšnjo selitveno dinamiko. Ta je močno zaznamovala in vplivala na povojni razvoj tako goriškega gospodarstva kot tudi novozgrajene Nove Gorice – novega upravno-političnega, gospodarskega in kulturnega središča Goriške.

KLJUČNE BESEDE: Goriška, Nova Gorica, gospodarski razvoj, 1945–1969, migracije

ABSTRACT

The Economic Development of Goriška and Nova Gorica and Migratory Movements (1945–1969)

After World War II, the economic development of Goriška and Nova Gorica focused on strengthening industry in line with Yugoslavia's general orientation toward accelerated industrialization. The first reconstruction period (1947–1956) saw growth on the foundations of modest prewar industry and crafts. Later, in 1957–1969, the emphasis was on overcoming the earlier development anomalies, on creating a more harmonious and diversified development, in which the previously neglected economic sectors (agriculture, construction, transport, trade, crafts, tourism) took priority, and on more quickly developing the new industries that emerged after the war. As a result of severing ties with the Italian political and economic unit and acceding to Yugoslavia, the territory and economy of Goriška experienced significant migratory dynamics. This migration influenced and shaped the post-war development of Goriška's economy and the newly founded Nova Gorica—the new administrative-political, economic, and cultural center of Goriška.

KEYWORDS: Goriška, Nova Gorica, economic development, 1945–1969, migrations

^I dr. zgodovine; Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana; marta.rendla@inz.si; ORCID <https://orcid.org/0009-0000-2156-898X>

^{II} dr. zgodovine; Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana; janja.sedlacek@inz.si; ORCID <https://orcid.org/0009-0007-3863-0461>

UVOD

Prostor današnje Goriške regije, ki ga v prispevku obravnavava – in ga kot Goriško naslavljava tudi za čas, ko ta regija še ni obstajala – je bil v prvih dveh desetletjih in pol po drugi svetovni vojni prostor velikih političnih in gospodarskih sprememb. Vsaj do izteka 50. let 20. stoletja je bil tudi prostor močnega preseljevanja. Po dokončni razmejitvi in uveljavitvi meje med Italijo in Jugoslavijo septembra 1947 so bile med najpomembnejšimi spremembami vstop v novo jugoslovansko državo in sprememba družbenopolitičnega in gospodarskega sistema, izguba nekdanjega centra Gorice in vseh vrst povezav s prostorom, na katerega so bili prebivalci do tedaj vezani, gradnja Nove Gorice ter povojni industrijski razvoj Goriške. Ob tem so se intenzivno nadaljevali tudi že v 19. stoletju začetni modernizacijski procesi prehoda iz tradicionalne kmečke v industrijsko družbo.

Industrija, ki je dobila osrednje mesto v jugoslovanskem povojnem gospodarskem razvoju, je pritegovala kmečko delovno silo s podeželja, zlasti z agrarno prenaseljenih hribovitih območij, pa tudi iz intenzivno obdelanega nižinskega sveta, denimo iz Vipavske doline (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 7). Podeželsko prebivalstvo je iz prevladujoče kmetijske gospodarske panoge v postopno razvijajoče se industrijske panoge začelo prehajati na eni strani zaradi življenjskih možnosti, ki jih je nudila industrija, ter nerazvitosti in zaostalosti kmetijstva, na drugi strani pa tudi zaradi izgube možnosti za prodajo svojih pridelkov in izdelkov v dotedanja gravitacijska središča. Ta proces je obenem pomenil selitve. Na eni strani so bile te usmerjene iz vasi v počasi razvijajoča se mestna središča, zlasti v nastajajočo Novo Gorico. Na drugi strani pa se je pojavljalo tudi precejšnje odseljevanje z Goriške. Prav zaradi gospodarske nerazvitosti in preseljevanja je imel okraj Gorica v obdobju (1956–1961) z 8,5 prebivalca na tisoč prebivalcev najnižji prirodni prirastek med slovenskimi okraji, za 26 % nižji od slovenskega povprečja (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 3, 4).

Na selitve je vsaj do konca 1950. let, verjetno pa tudi še kasneje, vplivalo tudi veliko pomanjkanje stanovanj v Novi Gorici. Med letoma 1956 in 1959 se je denimo iz okraja Gorica v okraj Koper odselilo 2.498 oseb, med njimi kar polovica iz občine Nova Gorica. Po številu odseljenih so občini Nova Gorica sledile občine Ajdovščina, Idrija, Šempeter pri Novi Gorici, Tolmin, Kanal in Vipava (Berič, 1960, str. 1–7). Pri tem je treba omeniti tudi okoli 21.000 oseb, večinoma Italijanov, ki so se iz jugoslovanske Cone B Julijske krajine odselili kmalu po kapitulaciji Italije oziroma še pred dokončno uveljavitvijo meje (Zagradnik, 1999, str. 168). Z območja, ki je bilo leta 1947 priključeno Jugoslaviji, so pred dokončno razmejitvijo leta 1947, pa tudi kasneje – zlasti zaradi komunizma, pa tudi gospodarske navezanosti na Gorico – poleg Italijanov odhajali tudi Slovenci. Po delno ohranjenih podatkih za okraj Gorica se je iz njega v letu 1947 odselilo 1.814 ljudi, do sredine leta 1951 pa še 880. Odselili so se mladi, srednji in mali kmetje ter obrtniški vajenci (Troha, 2000, str. 264).

Na povojno gospodarstvo Goriške, katerega razvoj do izteka 1960. let želiva v prispevku predstaviti kot enega od gibal migracij, je imelo odseljevanje dolgotrajne negativne posledice. Ozemlje, ki je pripadlo Jugoslaviji, je bilo že sicer pretežno ruralno in manj razvito, poleg tega pa so se v Italijo še pred vzpostavitvijo okupacijskih con Julijske krajine (zavezniške Cone A in jugoslovanske Cone B) junija 1945 med prvimi odselili premožni Italijani, torej podjetniki in veleposestniki, pa tudi izobraženci. Gospodarstvo je na ta način ostalo brez izobražencev in strokovnega kadra, prenekatere panoge pa brez usposobljene delovne sile (Zagradnik, 1999, str. 168). Tako je pereč problem precejšen del obravnavanega obdobja predstavljalo pomanjkanje kvalificirane delovne sile (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 13).

Neposredno po razmejitvi leta 1947 je Goriška veljala za eno od gospodarsko manj razvitih slovenskih območij. Kot že omenjeno, je z razmejitvijo namreč bolj industrializiran del s Tržičem in Gorico pripadel Italiji, pretežno ruralen in manj razvit pa Jugoslaviji. To je razvidno tudi iz lokacijskega koeficienta, ki prikazuje delež industrijskih delavcev glede na celotno število prebivalstva v posamezni regiji v odnosu do tega razmerja na celotnem ozemlju. Le štiri slovenske regije od skupno dvanajstih so bile manj industrializirane kot Goriška. Občina Nova Gorica (v obsegu iz sredine 1970. let) je bila po lokacijskem koeficientu na 32. mestu med 56 občinami (Vrišer, 1976, str. 38).

Naslednji dve desetletji in pol je Goriško zaznamoval precejšen gospodarski napredek. Ta je bil sprva težaven, saj je bilo treba sredstva ob relativni zaostalosti industrijskih obratov ter infrastrukturnih in drugih težavah nameniti tudi za gradnjo novega upravno-političnega, kulturnega in gospodarskega središča – Nove Gorice. Po koncu obravnavanega obdobja, leta 1975, je bila Goriška po lokacijskem koeficientu med slovenskimi regijami dve mesti višje (nižji lokacijski koeficient je imelo 6 regij), višji lokacijski koeficient od Nove Gorice pa je istega leta imelo le še 18 občin od 56. Le 14 slovenskih občin je v tem času pokazalo večji napredek kot Nova Gorica (Vrišer, 1976, str. 38).

GOSPODARSTVO GORIŠKE 1945–1947

V času obstoja okupacijskih con Julijske krajine (junij 1945–september 1947) je gospodarstvo Goriške delovalo v izrednih razmerah. Po eni strani je bilo iztrgano iz italijanske gospodarske celote, po drugi strani pa se še ni moglo vključiti v jugoslovansko. Jugoslavija je v tem obdobju in v negotovem položaju glede pripadnosti ozemlja vsa svoja prizadevanja na diplomatskem področju usmerila v pogajanja za pridobitev čim večjega dela ozemlja, ki je v okviru okupacijskih con Julijske krajine čakalo na razmejitev, na področju gospodarstva mejnega območja pa je zavzela taktiko čakanja. Jugoslovanske naložbe v gospodarstvo Goriške so bile tako omejene le na najnujnejšo obnovo obstoječih zmogljivosti (Zagradnik, 1999, str. 168, 171).

Težava gospodarstva jugoslovanske Cone B Julijske krajine pa ni bila le v negotovih razmerah, pač pa tudi v precejšnji nerazvitosti, ki je bila v veliki meri posledica dejstva, da je bilo gospodarstvo etnično slovenskega dela ozemlja v obdobju med obema vojnama oziroma med letoma 1920 in 1945 del italijanske gospodarske celote. Na tem delu italijanska gospodarska politika ni imela namena krepiti gospodarstva; zlasti pa je zavirala obstoj in razvoj slovenskega posestništva, industrije in obrti ter krepila gospodarsko moč italijanskega prebivalstva in osredotočala industrijo v večjih mestih (Zagradnik, 2011, str. 219).

Industrijske obrate, med katerimi sta bili najpomembnejši lesna industrija in industrija gradbenega materiala z malimi podjetji, kot so opekarne, kamnolomi in apnenice, so tako neposredno pred 2. svetovno vojno, leta 1939, v etnično slovenskem delu predstavljali rudnik živega srebra v Idriji, soške elektrarne, cementarna v Anhovem, apnenica v Solkanu, opekarne v Spodnji Vipavski dolini, žagarski obrati v Ajdovščini, parketarna na Colu, večja kovaška delavnica za izdelovanje poljedelškega orodja v Batujah in mlin v Ajdovščini. Pomembno mesto so imeli tudi mizarska obrt v Solkanu, čevljarstvo v Mirnu in kovaštvo v Lokavcu. Na tem delu so se v času pod Italijo, ki je deloma že imela razvito industrijo, razvile le tiste industrijske panoge, ki so dopolnjevale italijansko industrijo in druge panoge v smislu preskrbe s surovinami in reprodukcijskim materialom (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 1–2; Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 38). Prevladujoča gospodarska panoga ob koncu vojne je bilo tako zaostalo kmetijstvo (Zagradnik, 1999, str. 156, 157).

Črta, ki je po določilih Devinskega sporazuma (20. 6. 1945) razmejevala Julijsko krajino na zavezniško in jugoslovansko okupacijsko cono – Morganova linija – je prekinila tudi upravne in gospodarske stike ter finančne in blagovne pretoke prej enovitega geografskega prostora. Del, ki je v okviru jugoslovanske Cone B Julijske krajine čakal na dokončno razmejitev, je bil v obdobju med obema vojnama namreč zaledje industrijskih središč, Trsta in Gorice. To je pomenilo, da je bilo gospodarstvo etnično slovenskega dela s skromno industrijo, obrtjo in kmetijstvom do vzpostavitve okupacijskih con Julijske krajine upravno in z vidika blagovne menjave odvisno od potreb Trsta in Gorice. Ker sta ti mesti ostali v italijanski okupacijski coni Julijske krajine, je prišlo do upravne, gospodarske ter finančne odrezanosti jugoslovanske Cone B Julijske krajine od dotedanjih gravitacijskih središč. Posledice te odrezanosti so se v tem času najostreje izrazile v preskrbi prebivalstva z najosnovnejšimi življenjskimi potrebščinami, saj zaostalo kmetijstvo Cone B zaradi nizkega hektarskega donosa ni zmoglo pridelati dovolj hrane za prebivalstvo. Primanjkovalo je predvsem žita, krompirja, živine in kvalitetnega semena (Zagradnik, 1999, str. 157–161, 165).

Poleg tega je vojno pustošenje močno prizadelo najmočnejše industrijske panoge – lesno in rudarsko industrijo ter industrijo gradbenega materiala. Ponovno vzpostavitev industrijskih panog na jugoslovanski strani je v tem obdobju hromilo pomanjkanje surovin, reprodukcijskega materiala, energije, delovne sile, tovarnjakov ter hrane in obutve za delavce.

Zaradi negotovosti glede dokončne pripadnosti mejnega ozemlja in negotove usode se je pojavilo že omenjeno močno odseljevanje prebivalstva, predvsem italijanskega. Poleg tega je industrijsko in obrtno proizvodnjo prizadela tudi odtujitev strojev in naprav. Veliko opreme je bilo odpeljane še pred sklenitvijo pariške mirovne pogodbe leta 1947, saj je postajalo vse bolj jasno, da bo ta uzakonila optiranje in zaščitila premoženje italijanskega prebivalstva. V tem obdobju so oblastni organi Cone B v skladu z navodili zveznih oblasti odredili premeščanje industrijske in obrtne opreme v druga podjetja in območja. Večina odtujene in preseljene opreme je bila odpeljana v hrvaški del jugoslovanske okupacijske cone (Zagradnik, 1999, str. 162–163, 168).

VZPOSTAVLJANJE SOCIALISTIČNEGA GOSPODARSTVA NA GORIŠKEM (1947–1958)

S septembrom 1947 je obravnavano ozemlje na osnovi predloga francoske delegacije in gesla o etničnem ravnotežju na pariški mirovni konferenci vstopilo v jugoslovanski gospodarski okvir. Gospodarstvo Goriške se je z zamikom začelo razvijati podobno kot gospodarstvo ostale Slovenije, a z odstopanji pri izvajanju nekaterih ukrepov. Po prevzemu oblasti s strani komunistov je t. i. politični fazi revolucije sledila ekonomska faza revolucije. Ta je z razlastitvijo zasebne lastnine in njenim preoblikovanjem v splošno ljudsko-državno in zadružno-kolhozno lastnino pomenila odpravo kapitalizma in obenem uvedbo centralistično urejenega in administrativno vodenega sistema planskega gospodarstva (Prinčič, 1997, str. 5).

Ker je socialistični koncept gospodarstva po sovjetskem vzoru predvidel državno lastnino, s prehodom na samoupravljanje na začetku 1950. let pa družbeno lastnino, je z dokončno razmejitvijo in priključitvijo ozemlja dela nekdanje grofije Goriške k Jugoslaviji napočil čas za poddržavljanje industrijskih podjetij in izvedbo agrarne reforme. Nacionalizacija in izvedba agrarne reforme sta v primerjavi z ostalo Slovenijo potekali z odstopanji v časovnem, količinskem in vsebinskem pogledu. Po priključitvi je bil izdan ukaz o razširitvi veljavnosti ustave, zakonov in drugih pravnih predpisov na priključeno ozemlje, kot tudi uredba o določitvi začetka in zaključka izvajanja slednjih. S tema dvema zakonskim predpisoma sta se jeseni 1947 začeli izvajati agrarna reforma in nacionalizacija zasebnih gospodarskih podjetij v skladu z jugoslovansko zakonodajo. Novembra 1947 je zvezna skupščina izdala ukaz o razglasitvi podjetij splošnodržavnega pomena, republiška skupščina pa ukaz o razglasitvi podjetij republiškega pomena na priključenem ozemlju. Na ta način so poddržavili več deset podjetij. Pri tem so podjetja reorganizirali, jih preoblikovali in združevali v večja, nekatera ukinili, pa tudi premeščali njihove stroje v druga državna podjetja. Prvi fazi nacionalizacije je spomladi 1948 sledila druga ali dopolnilna nacionalizacija. Z njo so poddržavili vsa preostala zasebna industrijska, rudarska in finančna podjetja, samostojne elektrarne, vinske kleti, skladišča z več kot 70 m² površine, prevozna

sredstva, hotele, zasebne bolnišnice, sanatorije, kinematografe. Kasneje, leta 1958, je sledila še tretja faza nacionalizacije, ki je bila povezana z odpravljanjem perečega stanovanjskega vprašanja in s katero so nacionalizirali tri lastniško-premoženjske kategorije: stanovanjske hiše, poslovne zgradbe ter gradbena zemljišča (pozidana in nepozidana) v ožjih območjih mest in naselij mestnega značaja za prebivalce, ki so postali jugoslovanski državljani. Zakon je pravzaprav določil lastniški maksimum (Zagradnik, 1996, str. 133–136; Zagradnik, 1997, str. 63).

Sočasno z odpravljanjem predvojnega kapitalizma in osredotočanjem vzvodov razvoja v rokah države je sledila faza tehnične revolucije z usmeritvijo v neprestano in pospešeno industrializacijo. Industrija in njen hitri razvoj sta imela zagotovljeno posebno mesto v vseh razvojnih gospodarskih načrtih, ki so nastali v času druge jugoslovanske države, saj so bili jugoslovanski komunisti prepričani, da je prav od njene hitrosti odvisen obstoj socialistične države in njenega gospodarskega sistema (Prinčič, 1997, str. 5–6).

Uveljavljeno je bilo načrtno gospodarstvo, ki je temeljilo na državnem podjetništvu ter na petletnih planih. Podlaga za razvoj gospodarstva Goriške v okviru vsakokratnega petletnega načrta je bil plan gospodarskega razvoja Jugoslavije oziroma Slovenije. Republiški gospodarski načrti in gospodarski načrti na nižjih ravneh so se na eni strani podrejali potrebam in razvoju republiških gospodarstev in gospodarstev lokalnega okolja, hkrati pa so morali potekati v skladu z ekonomskimi in političnimi smernicami zveznih petletnih planov, z uvedbo enoletnih v prvi polovici 1950. let pa tudi slednjih (Prinčič, 1997, str. 7–8).

ODLOČITEV ZA GRADNJO NOVE GORICE IN NJEN RAZVOJ DO LETA 1956

Odločitev za gradnjo Nove Gorice je bila predvsem posledica nuje, utemeljene v realnosti izgube nekdanjega centra Gorice (Ravnikar, 2017, str. 228).

Na Solkanskem polju so bili pred tem le travnik, močvirnato zemljišče, nekaj hiš, železniška postaja, opekarna, nekdanje pokopališče in cesta do slednjega, ki je po določitvi meje vodila v Italijo. Nekatero odločitve glede gradnje Nove gorice so bile sprejete že pred uveljavitvijo meje, decembra 1947 pa so z delom udarnikov iz različnih delov Jugoslavije, večinoma pa iz Slovenije, dejansko začeli pripravljati teren za gradnjo (Marušič, 2017, str. 11)

Že leta 1949 se je zaradi pomanjkanja delovne sile in preusmeritve investicij gradnja začela upočasnjevati. Ustanovitev ministrstva za novoosvojenega kraja je pomagala ponovno pospešiti gradnjo, vendar je bilo to že leta 1951 ukinjeno (Vrišer et al., 1957, str. 74). V začetku 1950. let je v razmerah gospodarskega zastoja začela usihati še republiška pomoč, gradnja pa je padla v breme šibkega gospodarstva Goriške in izgubila zalet. Prvotni načrti se zato nikoli niso v celoti udejanjili, mesto pa je bilo dograjevano glede na vsakokratne prioritete, deloma povsem stihjsko.

Mesto je bilo spočetka zelo nefunkcionalno. Leta 1953 je imelo magistralno cesto, kanalizacijo ob magistrali, 10 stanovanjskih blokov (od tega 8 vseljivih) in poslopje OLO (današnja mestno hišo) (Vrišer et al., 1957, str. 74). Kljub temu je bilo to novo središče eden redkih delov Goriške, ki je beležilo priseljevanje. V Novi Gorici se je v obdobju 1948–1956 prebivalstvo več kot podvojilo (z 2.537 prebivalcev je naraslo na skoraj 5.398). Pri tem je bila rast prebivalstva najhitrejša do začetka 1950. let, kasneje pa se je upočasnila, saj je zaradi upočasnjene gradnje mesta pričelo močno primanjkovati stanovanj. V letih 1955 in 1956 se je migracijsko gibanje tako v samem mestu kot tudi v občini Nova Gorica zaradi stanovanjske krize uravnotežilo – priselitev je bilo približno toliko kot odselitev. Zaradi pereče stanovanjske problematike se je mnogo zaposlenih v novogoriških podjetjih na delo vozilo iz okoliških krajev – v drugi polovici 50. let kar 44,5 odstotkov zaposlenih (Vrišer, 1959, str. 54, 57). 47 odstotkov vseh priseljencev v občino Nova Gorica je v letih 1955–1956 prišlo iz občin goriškega okraja, 45 odstotkov priseljencev se je tja preselilo iz drugih delov Slovenije, slabih 8 odstotkov iz drugih jugoslovanskih republik in 1 odstotek iz tujine. Odseljenci iz občine pa so se v 63 odstotkih primerov odselili v dele Slovenije izven goriškega okraja, v 30 odstotkih v druge občine znotraj goriškega okraja, v slabih 5 odstotkih v druge republike ter v 2 odstotkih v tujino (Vrišer et al., 1957, str. 84–92).

OKREVANJE GOSPODARSTVA (1947–1956)

Razvoj gospodarstva Goriške je bil po priključitvi Jugoslaviji septembra 1947 v prvi vrsti usmerjen v odpravljanje zaostalosti. V skladu s splošno državno in republiško usmeritvijo v pospešeno industrializacijo je to pomenilo, da je med gospodarskimi panogami na pomenu začela pridobivati industrija (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 1–2). Pri tem je industrijska proizvodnja okraja Gorica do leta 1952 – z vmesnim padcem leta 1951 – zaradi relativno nizke izhodiščne proizvodnje leta 1947 naraščala nekoliko hitreje kot industrijska proizvodnja v Sloveniji. V obdobju 1952–1956 pa je industrijska proizvodnja okraja Gorica – predvsem zaradi padca v letu 1956 – zaostajala za republiško. Tako kot za ostalo Slovenijo je bilo tudi za Goriško značilno, da se je kapitalna gradnja – gradnja novih in posodobitev starih zmogljivosti v elektrogospodarstvu, rudarstvu in težki industriji – nadaljevala vse do leta 1956. Vlaganja v kapitalno industrijsko izgradnjo so na Goriškem predstavljala večino gospodarskih vlaganj in so v obdobju 1947–1952 znašala 59 odstotkov, v obdobju 1953–1956 pa 52 odstotkov. Pri tem so vlaganja v industrijo v skupnih investicijah v obeh obdobjih predstavljala okoli 40 % (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 8–9, 27–28). Iz podatkov o skupnih vlaganjih, torej v gospodarske in negospodarske investicije, za obdobje 1952–1956 in za drugo petletko, ki se je predčasno končala (1957–1960), pa je razvidno, da je v razmerju med gospodarskimi in negospodarskimi investicijami okraja Gorica in Slovenije prihajalo do odstopanj. Četudi so gospodarske investicije tako na ravni republike kot na ravni okraja Gorica

predstavljale večino investicij, pa so na Goriškem investicije v negospodarske dejavnosti zaradi gradnje novega središča, Nove Gorice, predstavljale večji delež kot na ravni celotne republike. Posledično so bila vlaganja v industrijo v gospodarskih investicijah okraja Gorica sorazmerno nižja. V obdobju 1952–1956 je razmerje med gospodarskimi in negospodarskimi investicijami v skupnih investicijah v goriškem okraju znašalo 75 – 25 odstotkov, na ravni Slovenije pa je to razmerje znašalo 81 – 19 odstotkov. To je pomenilo, da so bile zlasti zaradi gradnje Nove Gorice investicije za negospodarske dejavnosti v okraju Gorica za 6 odstotkov večje od republiškega povprečja. Pri tem je bilo okoli 47 odstotkov negospodarskih investicij namenjenih stanovanjsko-komunalni dejavnosti, 32,5 odstotkov kulturno-socialnim dejavnostim, slabih 21 odstotkov pa drugim dejavnostim (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 3, 4).

To je vplivalo tudi na strukturne deleže posameznih gospodarskih panog, udeleženih v gospodarskih investicijah. V gospodarskih investicijah okraja Gorica je tako delež vlaganj v industrijo v obdobju 1952–1956 predstavljal slabih 55 odstotkov, medtem ko je na ravni republike ta delež znašal skoraj 64 odstotkov. Nižja vlaganja v industrijo okraja Gorica v primerjavi z republiškimi so se odrazila tudi v nižji vrednosti industrijske proizvodnje oziroma v ustvarjenem narodnem dohodku (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 2–4). Vrednost industrijske proizvodnje okraja Gorica je denimo porasla za 31 odstotkov, Slovenije pa za 54 odstotkov. Nižja vlaganja v industrijo pa niso bila edini razlog za nižjo vrednost industrijske proizvodnje – temu je botroval tudi občuten padec industrijske proizvodnje v letu 1956 zaradi velike redukcije električne energije, zastojev na trgu za proizvode lesnopredelovalne industrije in cementa zaradi omejitev investicij, nezmožnosti cementarne preusmeriti se v izvoz ter pomankanja surovin za usnjarsko industrijo (Osnetek perspektivnega plana, 1958, str. 9).

V narodnem dohodku so posamezne gospodarske panoge v obdobju 1952–1956 dosegle sledeče deleže: industrija 38,6 %, kmetijstvo blizu 34 %, trgovina in gostinstvo 7,2 %, gradbeništvo blizu 3 %, obrt 5,5 %, promet 5,8 %, gozdarstvo 2,4 % in druge panoge 3,8 % (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 6, 9). Pri tem je novogoriška industrija, katere proizvodnja je leta 1956 predstavljala kar 914 % industrijske proizvodnje iz leta 1939, predstavljala četrtno družbenega proizvoda oziroma narodnega dohodka goriškega okraja. K narodnemu dohodku oziroma družbenemu proizvodu pa sta med novogoriškimi podjetji poleg Solkanske industrije apna največ pripomogla Splošno gradbeno podjetje (SGP) Gorica in Tovarna pohištva Edvarda Kardelja (od leta 1963 Meblo) (Družbeni plan gospodarskega razvoja, 1959, str. 1; Vrišer, 1959, str. 52–53).

V obdobju prvega petletnega načrta (1947–1952), ko je imela prednost gradnja težkoindustrijskih in elektroenergetskih objektov, sta sočasno potekali kapitalna gradnja in obnova. V tem času so v okviru vlaganj v industrijo največ (26,4 %) investicijskih sredstev vložili v industrijo barvne metalurgije, torej v rudnik živega srebra v Idriji, ter v industrijo gradbenega materiala – v tovarno cementa in salonita v

Anhovem in opekarne (24,2 %). Po višini vloženih sredstev sta sledili lesna industrija s 15,3 % (z vlaganji v Tovarno pohištva Nova Gorica, kasneje preimenovano v Tovarno pohištva Edvarda Kardelja oziroma Meblo) ter proizvodnja in distribucija električne energije s 13,5 % (z vlaganji v Soške elektrarne, Elektro Gorica in Elektro Tolmin). Ostale industrijske panoge so prejele manjše deleže investicijskih sredstev: od 0,4 % (usnjarska industrija z vlaganji v Tovarno usnja Miren in Tovarno čevljev Jadran Miren) do 8,6 % (živilska industrija) (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 25, 26).

Investicijska sredstva, ki jih je dobilo priključeno ozemlje iz naslova kapitalne gradnje, so bila tako namenjena predvsem cementarni v Anhovem, rudniku živega srebra v Idriji ter preureditvi elektrogospodarskega sistema Primorske in njegovi priključitvi v slovenski sistem (Zagradnik, 1997, str. 81). Soške elektrarne (HE Doblar, HE Plave, štiri manjše elektrarne na pritokih Soče, pod vasjo Plužna pri Bovcu, Možnica, Log pod Mangartom, Podmelec ter v spodnjem toku Soče HE Hubelj in HE Gradišče) so po priključitvi jugoslovanske Cone B Julijske krajine k Jugoslaviji ustvarjale približno 50 % vse električne energije, proizvedene v Sloveniji, in skoraj 13 % celotne jugoslovanske proizvodnje (Goriški zbornik, 1968, str. 53–54). Po priključitvi Soških elektrarn v slovenski sistem leta 1949, ko so jih z daljnovodom povezali s Savskimi (Berič, 1973, str. 26), je Goriška več kot 90 % celotne proizvedene energije oddajala drugim predelom. Delež na Soči proizvedene energije se je kasneje z razvojem jugoslovanskega elektrogospodarstva zmanjševal (Goriški zbornik, 1968, str. 54). Z gospodarskim razvojem goriškega gospodarstva in posledično z večjo potrošnjo električne energije – v obdobju 1946–1956 je ta letno narastla za več kot 10 odstotkov – je upadal tudi delež oddajanja električne energije drugim pokrajinam (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 11–12). Sredi 1960. let so električno energijo, proizvedeno v Soških elektrarnah, v celoti porabili na Primorskem (Goriški zbornik, 1968, str. 54).

Kot že omenjeno, sta se z razdeljevanjem električne energije na Goriškem v okviru Elektrogospodarske skupnosti Slovenije ukvarjali dve elektro podjetji, Elektro Gorica in Elektro Tolmin. Pri tem so tako sedež Soških elektrarn kot sedež Elektra Gorica, katerih dejavnosti so bile sicer locirane izven mesta, prenesli v nastajajočo Novo Gorico (Vrišer, 1959, str. 52–53). Podjetji Elektro Gorica in Elektro Tolmin sta poleg distribuiranja električne energije vzdrževali tudi električno omrežje, skrbeli za investicijsko vzdrževanje omrežja ter izvajali novogradnje električnih naprav. Izvajali sta tudi rekonstrukcije in razširitve na področju transformatorskih postaj, daljnovodov in nizkonapetostnem omrežju (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 11–12).

Iz sredstev za obnovo pa so bile najpomembnejše investicije namenjene Tovarni pohištva v Novi Gorici, Tekstilni tovarni Ajdovščina (nova barvarna), Sadno-likerskemu kombinatu Flores v Ajdovščini (Fructal) in tovarni igel v Kobaridu. Do leta 1953, ko je država prek ministrstev in ljudskih odborov neposredno vodila podjetja, ki so se po pomenu delila na podjetja zveznega, republiškega in lokalnega pomena, so se na predvojni osnovi in bogati tradiciji najhitreje razvijale barvna metalurgija,

lesnopredelovalna industrija, industrija gradbenega materiala ter čevlarska in usnjarska industrija (Pavšič Milost, 1997, str. 94; Zagradnik, 1997, str. 81–84).

Krepitev in razvoj industrije sta v obdobju odpravljanja zaostalosti tako v veliki meri temeljila na nekdanji obrti in mali industriji, z vlaganji v obnovo, rekonstrukcijo in modernizacijo starih proizvodnih zmogljivosti ter v gradnjo novih. Ključni za nadaljnji razvoj industrije pa so bili predvsem rekonstrukcija elektroenergetskega sistema, pridobivanje premoga in posodabljanje prometnih poti (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 12; Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 13–19).

Po opustitvi centralno-planskega gospodarstva in uvedbi novega gospodarskega sistema – samoupravljanja – na začetku 1950. let si je v razmerah popuščanja strogega administrativnega centralizma perspektivni plan razvoja gospodarstva Goriške za obdobje 1952–1956 zadal ambiciozno nalogo izenačitve gospodarstva regije s splošnim stanjem gospodarstva v Sloveniji. Takšne ambicije je goriškemu gospodarstvu na eni strani omogočila uvedba komunalnega sistema v letih 1954 in 1955, s katero so občine dobile možnost uveljavljanja lastnih gospodarskih načrtov, na drugi strani pa tudi ustanovitev Sklada za gospodarsko pomoč Primorski, Kočevski in Dolenjski spomladi 1954. Iz sklada, ki je obstajal le slabi dve leti, so republiška sredstva dobila tista podjetja, ki naj bi postala nosilci industrijskega razvoja v svojem okolju. Del sredstev sklada pa je bil investiran v stanovanjsko in komunalno infrastrukturo (Zagradnik 1997, str. 82; Prinčič, 2001, str. 114–115).

V obdobju 1952–1956 so se gospodarske investicije v okraju Gorica ne glede na zaostajanje za republiški s 55% deležem osredotočale na vlaganja v industrijo. Največ investicijskih sredstev so bile deležne barvasta metalurgija, industrija gradbenega materiala, lesna in tekstilna industrija ter proizvodnja električne energije (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 4). Tako je na primer nekdanja dotrajana apnenica, locirana na območju novonastale Nove Gorice, do leta 1957 z 1.172 zaposlenimi delavci tudi po številu zaposlenih prerasla v eno največjih podjetij tega mesta – Solkansko industrijo apna (Vrišer, 1959, str. 52–53).

Relativno močno je bil z dobrimi 15 odstotki v investicijah udeležen tudi promet, saj je nujno zahteval izboljšave. Železniško in cestno omrežje sta bila namreč slabo razvita, deloma zaradi prostranih površin visoko in srednje alpskega sveta, deloma pa zaradi slabih povezav z osrednjo Slovenijo in pomanjkljivih lokalnih prometnih povezav, denimo z Goriškimi Brdi.

V kmetijstvu, ki je bilo deležno 6 odstotkov gospodarskih investicij, je bila najbolj razvita živinoreja, predvsem govedoreja, ki je bila vezana na planinsko pašo. V dolinah in flišnem gričevju pa so bili razširjeni sadjarstvo, vinogradništvo in gojenje povrtnin. Kmetijstvo je ustvarilo 35 odstotkov tržnih viškov, pri čemer jih je bilo največ ustvarjenih v vinogradništvu, sadjarstvu, pridelavi vrtnin ter govedoreji (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 9). V skupni kmetijski proizvodnji je bila predvojna proizvodnja zaradi dolgoletnega zastoja v obnovi nasadov ter posledičnega padca sadjarske in vinogradniške proizvodnje presežena šele leta 1956, v poljedelstvu in živinoreji pa leto prej. V tistem obdobju so bili poleg plemenske in

klavne živine, grozdja in vina značilni tržni pridelki okraja Gorica zgodnje vrtnine in žlahtno sadje. Na tolminskem območju pa poleg živine, predvsem telet, tudi mleko, maslo in sir. Goriški okraj je imel boljši kolobar in večjo proizvodnjo mleka na glavo živine od povprečja Slovenije. Kljub temu je bilo kmetijstvo, predvsem zaradi razdrobljene zasebne posesti, na nizki stopnji in je zaostajalo za kmetijstvom gospodarsko razvitih držav (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 15).

V razmerah gospodarske izgradnje in izgradnje Nove Gorice se je razvijalo tudi gradbeništvo, ki je bilo v gospodarskih investicijah udeleženo s 6 odstotki. Gradbena podjetja so bila v vseh večjih središčih (Tolminu, Idriji, Novi Gorici, Sežani, Ilirski Bistrici, Postojni). Enega od vrhuncev je gradbeništvo doseglo v letu 1955. Zaradi spremembe financiranja ključnih objektov in administrativnih ukrepov v letu 1956 pa je morala gradbena operativa za tretjino zmanjšati svoje zmogljivosti. Nekatera podjetja so ugasnila, druga so si poiskala delo v drugih slovenskih okrajih. Na gradbeništvo sta vplivali tudi neredna dobava gradbenega materiala in njegova kakovost. Kritičen material so predstavljali opečni izdelki ter apno, les in betonsko železo manjših profilov. Gradbeništvo so pestile tudi slaba mehanizacija in druga tehnična oprema ter spreminjanje gospodarskih predpisov. Poleg tega je primanjkovalo kvalificirane delovne sile ter tehničnega in strokovnega kadra (inženirjev in tehnikov) v projektivni dejavnosti. Za gradbeništvom je vseskozi zaostajala tudi podporna obrtniška dejavnost (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 20–21).

Med gospodarskimi panogami so razvijajočo se industrijo dopolnjevale obrtne dejavnosti istih panog (lesnopredelovalne, kovinske, kovaške, zidarske obrti itd.). Deležne so bile najnižjega, 3,2% deleža gospodarskih vlaganj in so bile osredotočene le v večjih krajih – v Novi Gorici, Tolminu, Idriji, Ajdovščini in Šempetru. To se je odrazilo tudi v pomankanju raznih obrtniških storitev. Primanjkovalo je elektromehanikov, elektroinstalaterjev, galvanizerjev, radio- in avtomehanicov, ključavničarjev, kleparjev, pečarjev, parketarjev, steklarjev, servisov za potrebe gospodinjstva, kemičnih čistilnic, pralnic ipd. Prav tako je bilo premalo visokokvalificiranih in kvalificiranih delavcev (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 28).

Trgovina in gostinstvo, oba skupaj sta bila deležna 10,2 odstotka gospodarskih vlaganj, sta imela v tem obdobju bolj značaj socialne službe kot gospodarske panoge. Po nacionalizaciji se je trgovina razvijala v okviru družbenega oz. državnega in zadružnega sektorja. Na splošno je bila mreža prodajaln, zlasti v gospodarskih središčih Novi Gorici, Šempetru in Idriji, nezadostna (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 23). Trgovsko podjetje na veliko je bilo samo eno, Grosistično trgovsko podjetje Soča iz Mosta na Soči, za posamezne skupine pridelkov in izdelkov pa je bilo specializiranih osem odkupnih podjetij. Tako je bilo Zadružno trgovsko podjetje Planika iz Tolmina specializirano samo za mleko, mlečne izdelke, jajca, ostala podjetja pa so bila podobno specializirana za druge skupine blaga. Nekaj je bilo tudi izvozno-uvoznih podjetij, npr. prehrambeno podjetje Primorje export iz Nove Gorice, v industrijskem sektorju pa novogoriška Tovarna pohištva Edvard Kardelj (od leta 1963 Meblo) in pivška Tovarna vezanih plošč in furnirja Javor. Na področju

mednarodne špedicije je imelo ljubljansko špedicijsko podjetje Intertrans – mednarodni transporti podružnico v Sežani ter izpostavi v Novi Gorici in Hrpeljah - Kozini (Zagradnik, 1997, str. 81–84).

V razdobju 1947–1956 so bile med industrijskimi panogami tako na predvojni osnovi in bogati surovinski tradiciji kot tudi na osnovi investicijskih vlaganj najbolj razvite barvna metalurgija (živo srebro), industrija gradbenega materiala (cement), lesna in tekstilna industrija ter proizvodnja električne energije. Tekstilna in usnjarska industrija sta se na novo razvili, medtem ko so napredovale kovinska, živilska in lesna industrija. Lesna industrija se je v tem obdobju povečala za 375 odstotkov (Osnetek perspektivnega plana, 1958, str. 5). Posledično se je močno razširil asortiment proizvodnje. V ponudbi blaga so se pojavili razni stroji za industrijo in obrt, več vrst šivalnih igel, sobno, pisarniško in šolsko pohištvo ter drugi končni proizvodi lesne industrije, bombažne in volnene tkanine, usnje, alkoholne pijače ter izdelki iz sadja in povrtnin (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 12).

Četudi je v obdobju okrevanja in odpravljanja zaostalosti na Goriškem na vseh področjih gospodarstva prišlo do močne gospodarske aktivnosti, čeprav je razvoj industrije potekal hitreje od kmetijstva in je bila industrijska proizvodnja v letu 1956 glede na leto 1946 večja za 161 odstotkov, pa je bilo goriško gospodarstvo glede na industrijsko proizvodnjo v primerjavi s slovensko še vedno podpovprečno razvito. Za industrijo sta bili značilni nezadostna izkoriščenost zmogljivosti ter iztrošenost naprav in strojev (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 3–4, 6–8, 11; Osnetek perspektivnega plana, 1958, str. 8).

URAVNOTEŽENJE GOSPODARSTVA (1957–1969)

Sredi 1950. let se je gospodarska politika odločila za decentralizacijo in opuščanje enostranske naložbene politike. To je pomenilo skladnejši in bolj vsestranski gospodarski razvoj, ki se je v letih 1953–1960 odrazil v stopnjevanju gospodarske rasti. Po gospodarskem zastoju na začetku 1960. let in veliki gospodarski reformi sredi tega desetletja, ki je dodatno omejila državni intervencionizem in omogočila večjo samostojnost podjetjem, je prišlo do bolj liberalnega delovanja tržnih zakonitosti in intenzivnejšega gospodarjenja ter bolj enakovredne blagovne menjave z razvitimi državami (Prinčič, 1997, str. 6–11).

Gospodarstvo okraja Gorica je v obdobju 1957–1969 v skladu s cilji zveznih in republiških družbenih planov doživljalo nadaljnji pospešen razvoj gospodarstva, a skladnejše z razvojem negospodarskih panog. Ker so negospodarske dejavnosti z vlaganji v gradnjo stanovanj ter komunalnih, šolskih in zdravstvenih objektov kljub temu, da so bile v preteklem obdobju nad republiškim povprečjem, zaostajale, so v investicijah zdaj dobile še pomembnejše mesto. Razmerje vlaganj v gospodarske in negospodarske panoge v obdobju druge petletke je bilo 73,6 – 26,4 odstotkov. Vsestranski gospodarski razvoj je pomenil tudi bolj uravnotežen razvoj tistih

gospodarskih panog, ki vplivajo na dvig življenjske ravni. Povečal se je pomen trgovine, gostinstva, družbene prehrane, obrti in drugih dejavnosti, povezanih z osebno porabo (Dokumentacija k predlogu programa, 1961, str. T 14). V občini Nova Gorica pa je bil v primerjavi z okrajem delež negospodarskih investicij še višji – gospodarske investicije naj bi po planu obsegale le dobrih 60 %, negospodarske pa skorajda 40 % (Družbeni plan gospodarskega razvoja, 1959, str. 1–8).

Z letom 1957 si je nova gospodarska usmeritev med razvojnimi cilji namreč zadala dvig življenjske ravni, uravnoteženje plačilne bilance, ustaljen notranji trg in večjo podporo nerazvitim republikam (Prinčič, 1997, str. 6–9). Tem ciljem se je v dolgoročni perspektivi podrejalo tudi gospodarstvo okraja Gorica. Poleg hitrejšega razvoja prednostnih panog – kmetijstva, trgovine, gostinstva in turizma, obrti in družbenega standarda z vlaganji v stanovanjsko komunalno dejavnost, zdravstvo, šolstvo, kulturo – je še naprej skrbelo tudi za pospešen razvoj industrije, še zlasti predelovalne (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 45).

Ker zmogljivosti goriške industrije do leta 1956 zaradi različnih razlogov, kot so pomanjkanje električne energije, neprimerna kvalifikacijska sestava zaposlenih, pomanjkljiva organizacija proizvodnega in tehnološkega procesa, pomanjkanje materiala, iztrošenost osnovnih sredstev in zastoji na trgu, niso bile povsem izkoriščene, sta bili v skladu z vsedržavnim gospodarskim planom izhodišči povečanja gospodarske aktivnosti v prihodnosti boljša izraba obstoječih proizvodnih zmogljivosti ter smotrnejše investicijsko vlaganje, usmerjeno na rekonstrukcije, modernizacije, razširitve ter dopolnitve in izgradnjo novih proizvodnih zmogljivosti. Zahteva je bila tudi izvedba prehoda na sodobne metode in tehnološke procese, kot sta bili proizvodnja na tekoči trak in serijska množična industrijska proizvodnja (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 36–37).

Smotrnejša vlaganja v gospodarski razvoj naj bi prispevala k porastu osebne potrošnje in k povečanju že navedenih zaostalih gospodarskih panog. Osebna potrošnja v sami Novi Gorici naj bi se denimo v tem času povečala za 56 odstotkov (Družbeni plan gospodarskega razvoja, 1959, str. 12–13).

Za industrijski razvoj okraja Gorica so za obdobje 1957–1961 v nasprotju z republiškim planom, ki je predvideval ohranitev investicijskih vlaganj v industrijo na ravni preteklih let (1952–1956), predvideli skoraj dvakrat večja vlaganja, in to predvsem v predelovalno industrijo, ki vpliva na dvig življenjske ravni. Analiza realiziranih skupnih naložb za obdobje 1957–1960 pa je pokazala, da je bil delež industrije v naložbah 31 odstotkov, kar je bilo manj od predvidenega. Negospodarske dejavnosti in ostale gospodarske panoge pa so bile v skupnih investicijah udeležene s sledečimi deleži: stanovanjska komunalna dejavnost 18,4 %, kmetijstvo 14 %, kulturno socialna dejavnost 5,3 %, gozdarstvo 3,8 %, gradbeništvo 3,5 %, trgovina 4,9 %, gostinstvo 1,6 %, obrt 4 %, državna uprava in ostalo 2,6 % (Dokumentacija k predlogu programa, 1961, str. T 14).

Za večje rekonstrukcije je industrija dobila večje kredite iz zveznih in republiških skladov, denimo za Tovarno cementa in salonita Anhovo in Rudnik živega

srebra Idrija, pa tudi za druga podjetja in novogradnje (predilnico v Ajdovščini idr.). Z bolj vsestranskim razvojem gospodarstva ter porastom industrijske in kmetijske proizvodnje se je gospodarstvo Goriške vključevalo v izvoz. Glavni izvozniki so bili Rudnik živega srebra Idrija, Tovarna cementa in salonita Anhovo ter podjetja lesne in tekstilne stroke. Kmetijstvo pa je izvažalo živino, vino, mlečne izdelke ter sadje in zelenjavo. Izvažali so tudi drva in celulozni les ter domačo obrt, zlasti čipke, priliv deviz pa je prihajal tudi iz razvijajočega se turizma (Dokumentacija k družbenemu planu, 1958, str. 46–53).

V strukturi skupnih vlaganj je stanovanjsko komunalna dejavnost zaradi pereče stanovanjske problematike, zlasti v Novi Gorici, dobila pomembno mesto. Priseljevanje v nastajajoče mesto je bilo intenzivno zlasti prva leta po priključitvi, ko se je v mesto priselilo povprečno okoli 200 ljudi na leto. Ker je gradnja mesta, vključno s stanovanji, napredovala (pre)počasi, se je pritisk priseljevanja po letu 1953 zmanjšal. Leta 1957 je imelo mesto 1.366 stanovanj s 15,2 m² stanovanjske površine na prebivalca, v posameznem stanovanju pa je v povprečju bivalo 1,2 gospodinjstva. Stanovanjski fond v novogoriški občini je bil tudi relativno star. Stanovanj, ki so bila sezidana po drugi svetovni vojni, je bilo leta 1957 le slabih 37 % (Vrišer, 1959, str. 61).

V obdobju do leta 1961 so zato v Novi Gorici predvideli izgradnjo 468 stanovanj. Zgradili naj bi tudi nekatere ceste, kanalizacijsko in vodovodno omrežje, s postavitvijo daljnovodov in transformatorskih postaj pa na bi poskrbeli za elektrificiranost ter javno razsvetljavo. Poleg racionalnega koriščenja skladov za stanovanjsko izgradnjo je bil povsod, kjer je obstajala potreba po komunalni ureditvi, predviden tudi samoprispevek (Družbeni plan gospodarskega razvoja, 1959, str. 39–41).

Kmetijstvo se je kot prednostna panoga v tem času oblikovalo v več kmetijskih centrov: Kmetijsko gospodarstvo Gorica s sadjarsko in vinogradniško proizvodnjo (Biljenski griči in živinorejska proizvodnja v Okroglici), Kmetijski kombinat v Zgornji Vipavski dolini z živinorejsko, sadjarsko in vinogradniško proizvodnjo, Kmetijsko posestvo v Brdih z vinogradniško in sadjarsko proizvodnjo ter živinorejo kot dopolnilno proizvodnjo, Kobariški center in Črni vrh z živinorejsko proizvodnjo. Investicije za povečanje kmetijske proizvodnje so namenjali predvsem za družbeni sektor in zadružno kooperacijo. V prvi polovici 1960. let so v kooperacijo nameravali zajeti 63 odstotkov skupne obdelovalne zemlje zasebnega sektorja (Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 43).

Na razvoj terciarnih dejavnosti (trgovine, gostinstva in turizma) je poleg družbene podpore ugodno vplivalo sprejetje goriškega in tržaškega sporazuma ter sporazuma o maloobmejnem prometu (Zagradnik, 2011, str. 220). V maloobmejnem prometu so ugodne možnosti videla podjetja iz vse države, zato so razmišljala o investicijah v gostinstvo, trgovino in turizem na Goriškem (Goriški zbornik, 1968, str. 40).

V Novi Gorici naj bi se ponudba raznih storitvenih dejavnosti do leta 1961 po planu precej izboljšala (mesto naj bi pridobilo frizerska in brivska salona, čistilnico, pralnico, avtoservis, galvanizacijsko in mehanično delavnico, več mesnic, novo

klavnico). Razširila naj bi se trgovinska mreža in izboljšala izbira blaga (Družbeni plan gospodarskega razvoja, 1959, str. 1–39).

Uspešno sta se razvijala tudi promet in gradbeništvo. Na razvijanje prometne infrastrukture sta med drugim vplivala naraščajoč razvoj industrije in drugih gospodarskih panog. Ker je v industrijskih centrih, ki so pritegovali delovno silo, primanjkovalo stanovanj, so zaposleni vsakodnevno migrirali na delovno mesto iz bližnje okolice. O tem, v kako slabem stanju je bila prometna infrastruktura, pa pričajo podatki o načinu prihoda na delovno mesto. V 1950. letih je bilo 43 odstotkov zaposlenih v občini Nova Gorica vozačev. Med njimi se jih je kljub popustu na železnici vozilo na delo z vlakom slabih 48 %, dobrih 16 % z avtobusom, kar 36 % pa s kolesom (Vrišer, 1959, str. 64).

V 1960. letih so imele v gospodarskih in skupnih naložbah še naprej največji delež naložbe v industrijo, saj so zagotavljale porast delovnih mest in večjo proizvodnjo za izvoz. V obdobju 1961–1965 so za industrijo tako predvideli skoraj polovico vseh vlaganj v gospodarstvo. Njihov delež v investicijah naj bi bil za skoraj 5 odstotkov večji od deleža v drugi petletki (Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 10). Prav tako je industrija zaposlovala največ delavcev med gospodarskimi panogami družbenega sektorja. Leta 1967 je delež zaposlenih v industriji znašal 52 odstotkov; sledila sta ji obrt z 10 odstotki in trgovina z 8,5 odstotki (Goriški zbornik, 1968, str. 40).

V industriji so se tako pospešeno razvijale barvna metalurgija, industrija za proizvodnjo in razdeljevanje električne energije ter predelovalne panoge: industrija gradbenega materiala, tekstilna industrija, lesna industrija (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 35, 39); v 1960. letih pa so se poleg panog s surovinsko osnovo in že ustaljeno tradicijo (lesne in tekstilne industrije, industrije gradbenega materiala, živilske industrije) pospešeno razvijale tudi elektroindustrija in kovinska industrija (Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 1961).

Razvoj industrije se je moral podrežati potrebam in razvoju goriškega gospodarstva, hkrati pa potekati v skladu z ekonomskimi in političnimi smernicami zveznega in republiškega plana gospodarskega razvoja. Posodobitve so bile osredotočene predvsem na izvozno naravnana podjetja, ki so s svojo proizvodnjo prispevala k izboljševanju zunanje trgovinske bilance. Pozornost so posvečali tudi v preteklem obdobju že začetim gradnjam. Ker je bila oskrba z električno energijo do tedaj nezadostna, so si nadaljnje prizadevali v okviru elektrogospodarskih podjetij izboljševati vzdrževanje, rekonstrukcije in dopolnjevanje naprav. Razvoj in povečanje industrijske proizvodnje, pa tudi njeno strukturo, so se trudili graditi na boljšem izkoriščanju lokalnih naravnih virov, torej surovin. V ospredju je bilo tudi racionalnejše poslovanje, varčevanje z materialom in nadomeščanje uvoženih surovin z domačimi. Uvajali so kooperacijo, denimo na področju kmetijstva in lesne industrije, saj so na ta način dosegli boljšo izkoriščenost in znižanje proizvodnih stroškov (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 31–32).

Z večjimi rekonstrukcijami in modernizacijami (rekonstrukcijo topilnice v Rudniku živega srebra v Idriji, rekonstrukcijo Tovarne cementa in salonita Anhovo, gradnjo nove predilnice v Ajdovščini) so izpopolnili pomembne industrijske objekte okraja. V industriji gradbenega materiala so z rekonstrukcijo tovarne cementa in salonita v Anhovem dvignili kakovost cementa na raven jugoslovanskih standardov, z rekonstrukcijo salonitnega obrata pa razširili asortiment salonitnih proizvodov. Z zamenjavo zastarelih kapacitet v podjetju Kreda Srpénica so dosegli povečanje proizvodnje krede in steklarskega kita. Na področju elektrogospodarstva so rekonstruirali naprave za razdeljevanje električne energije s težiščem na vlaganjih na razdelilnem in prenosnem omrežju. Zgradili so transformatorsko postajo iz HE Hubelj v Ajdovščini in izvedli vrsto rekonstrukcij in manjših novogradenj visoko in nizkonapetostnega omrežja ter dokončali HE Možnica. Razširili so tudi električno omrežje z gradnjo 10 in 35kV daljnovodov Gorica–Plave in Gorica–Gradišče ter razdelilne postaje v Mostu na Soči (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 50; Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 36).

V kovinski industriji so izvedli rekonstrukcije v Goriških strojnih tovarnah in livarnah Agroservis Šempeter. Podjetje Agroservis Tolmin pa se je preusmerilo na industrijsko proizvodnjo gradbenega okovja iz aluminija in medenine ter na vodovodne armature in sestavne dele. Razvoj so doživljali tudi Goriške strojne tovarne in livarne (Gostol), Podjetje za popravilo voz in strojev in Vozila Gorica. Leta 1966 so bila slednja med najbolj uspešnimi podjetji v tej panogi (Goriški zbornik, 1968, str. 41). Razvijali sta se tudi podjetji Tovarna igel v Kobaridu in Tovarna poljedelskega orodja v Batujah. Tudi v lesni industriji so izvedli rekonstrukcije in razširitve ter modernizirali nekatera podjetja. Rekonstruirali in razširili so Tovarno pohištva v Novi Gorici (Meblo), tovarno 22. julij Idrija, Tovarno pohištva Iztok Miren in mizarski obrat LIP Ajdovščina ter uredili lesne obrate na Tolminskem. Zaživel je obrat za predelavo lesnih odpadkov v obstoječih vojašnicah na Kneži v okviru Tovarne pohištva Krn Podmelec. V primarni predelavi žaganega lesa so opuščali neekonomične žagarske obrate. Podjetja lesne industrije so se v 1960. letih preusmerila v izdelavo končnih izdelkov, kar je pomenilo, da so povečala obseg stanovanjskega pohištva. V industriji usnja in obutve so izvedli rekonstrukcijo Tovarne čevljev Jadran Miren in jo opremili z novimi stroji. Rekonstruirali so tudi Tovarno usnja v Mirnu. Podjetja usnjarske industrije so se s proizvodnje ročne in pol individualne proizvodnje preusmerila v strojno in serijsko proizvodnjo ter v dopolnitev zmogljivosti za proizvodnjo vulkanizirane obutve. Na področju živilske industrije so izvedli rekonstrukcijo in razširitev Fructala v Ajdovščini ter zgradili sirarno v Tolminu in obrat testenin in mešalnice za močna krmila pri podjetju Mlinotest v Ajdovščini. Zgradili so tudi tovarno mlečnega sladkorja v Tolminu in mlekarno v Tolminu ter izboljšali zmogljivosti sirarne v Kobaridu, dograjene leta 1957. V živilski industriji so iz obrtniškega načina proizvodnje na industrijski način prešle pekarnice, mlekarnice, klavnice. V elektroindustriji so zgradili obrat Iskre, Tovarno avtoelektričnih izdelkov Iskra v Šempetru in podjetje za proizvodnjo avtomobilskih svečk Avtoelektrika v Tolminu ter modernizirali in razširili

podjetje ETA v Cerknem (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 50–55; Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 36–39; Goriški zbornik, 1968, str. 42).

Ker je gradbeništvo takrat prehajalo na industrijski način gradnje, je industrija gradbenega materiala razširila gradbene elemente s stropnimi konstrukcijami ter z lažjimi in kompleksnejšimi konstrukcijskimi elementi. Z večjo trdnostjo izdelkov je izboljšala kakovost gradnje. V industriji gradbenega materiala so izvedli rekonstrukcijo Solkanske industrije apna in Goriških opekarn. Postopno so prešli k montažnemu in polmontažnemu načinu gradenj in se preusmerili na pripravo tipiziranih elementov. V močno razvijajoči se tekstilni industriji so v Tolminu postavili nov obrat tovarne volnenih izdelkov Bača Podbrdo, modernizirali in razširili tkalnico Tekstilne tovarne v Ajdovščini ter končali izgradnjo Tovarne volnenih tkanin Bača Podbrdo, ki je leta 1956 začela obratovati v omejenem obsegu zaradi nepopolne izgradnje. Postavili so tudi nov obrat te tovarne v Tolminu ter zgradili novo predilnico v Ajdovščini za bombažno prejo v okviru Tekstilne tovarne Ajdovščina in obrat za proizvodnjo pletenastih izdelkov ljubljanske Tovarne Angora v Kobaridu. Zgradili so Konfekcijsko podjetje za proizvodnjo ženskih oblačil v Novi Gorici. Nekatero obrate so umestili v že obstoječe, a adaptirane zgradbe (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 51–53; Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 37–38).

Rekonstrukcij, razširitev in modernizacij so bile deležne praktično vse industrijske panoge, prisotne na Goriškem. Glede na vire investicij je industrija v obdobju 1957–1960 največ kreditov (blizu 50 odstotkov) pridobila iz zveznih in republiških sredstev, okoli tretjino iz sredstev amortizacije, okoli šestino iz sredstev skladov in najmanj iz sredstev okraja. Največ investicijskih sredstev je šlo za rekonstrukcije in za zamenjavo iztrošenih naprav. Okoli petina sredstev je bila namenjenih za novo gradnje in nekaj za dokončanje objektov. V 1960. letih se je v skupnih investicijah začela povečevati udeležba podjetij (blizu 50 odstotkov), kar je pomenilo, da se je krepil vpliv podjetij na življenjski standard ljudi (Osnutek perspektivnega plana, 1958, str. 39–41; Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 14).

Tudi v drugem družbenem planu za občino Nova Gorica so odgovornost za vlaganja v gospodarske dejavnosti in dejavnosti družbenega standarda v veliki meri naložili lokalnemu okolju (Družbeni plan gospodarskega razvoja, 1959, str. 10).

Bruto družbeni proizvod gospodarstva okraja Gorica se je od leta 1957 do leta 1960, ko se je zaključila druga petletka, povečal za 11,4 %. Najbolj se je povečal bruto družbeni proizvod v industriji (15,7 %), sledila sta gradbeništvo z 10,8 % in obrt s 11,5 %. Ostale panoge so povečale družbeni proizvod za manj kot 10 % (Dokumentacija k predlogu programa, 1961, str. T 3). Po panogah gospodarstva je imela v letu 1960 v družbenem proizvodu največji delež (43,1 %) industrija, sledili so kmetijstvo s 23,8%, gradbeništvo s 7,1 %, trgovina s 7,2 %, obrt s 7,9 %, promet s 4,8 % ter ostale panoge (od 1,9 % komunala do 2,8 % gozdarstvo) (Dokumentacija k predlogu programa, 1961, str. T8).

V 1960. letih je v udeležbi gospodarskih panog v družbenem proizvodu prišlo do sprememb. Narasla sta deleža industrije in obrti, ostale panoge pa so ohranile

podoben delež – z izjemo kmetijstva, katerega udeležba v družbenem proizvodu je upadla (Osnutek programa perspektivnega razvoja, 1961, str. 7). Fizični obseg industrijske proizvodnje, bruto družbeni proizvod, narodni dohodek, skladi podjetij, pa tudi delež industrije v narodnem dohodku so porastli, kljub temu, da so se razvijale tudi druge gospodarske panoge. V obdobju 1960–1966 se je dohodek industrijskih podjetij skoraj početeril (Goriški zbornik, 1968, str. 41). Po podatkih Zavoda LR/SR za statistiko je v obdobju 1960–1969 delež narodnega dohodka gospodarskega središča Goriške, občine Nova Gorica, v narodnem dohodku Slovenije postopno povečal z 1,5 odstotka v letu 1960 na 3,7 odstotka leta 1969.

ZAKLJUČEK

Gospodarstvo Goriške se je od njenega vstopa v Jugoslavijo do izteka 1960. let razvijalo v odvisnosti od sočasnih družbenih, gospodarskih in političnih procesov v državi, vendar z zamikom in določenimi odstopanji.

Goriška je bila leta 1948 med gospodarsko najmanj razvitimi slovenskimi regijami – manj industrializirane so bile le štiri slovenske regije od skupno dvanajstih. Do leta 1975 pa je na tej lestvici napredovala za dve mesti. Vendar ta napredek ni bil enakomeren. Do leta 1952 je industrijska proizvodnja na Goriškem denimo naraščala hitreje od celotne slovenske proizvodnje, v letih 1952–1956 pa je zaostajala. Gospodarske investicije na Goriškem so v tem obdobju tako kot v Sloveniji predstavljale večino vseh investicij, vendar pa je bil delež negospodarskih investicij (zlasti na račun gradnje različnih vrst infrastrukture v nastajajoči Novi Gorici) med letoma 1952 in 1960 večji kot v Sloveniji. Posledično sta bila v obdobju 1952–1956 pod slovenskim povprečjem tako vrednost industrijske proizvodnje kot ustvarjeni narodni dohodek.

V obdobju 1947–1956 je bila pozornost usmerjena v odpravljanje gospodarske zaostalosti in nerazvitosti. Pomembna je bila predvsem rekonstrukcija elektroenergetskega sistema, njegova preureditev in priključitev v slovenski sistem. Pri investicijah so imele prednost tudi rudarska industrija, industrija gradbenega materiala in lesna industrija. Na področju industrije sta se na novo razvili tekstilna in usnjarska industrija, napredovale so kovinska, živilska in lesna industrija. Industrija se je v primerjavi s kmetijstvom razvijala hitreje: industrijska proizvodnja je preseгла predvojno že v prvih letih po priključitvi, kmetijska pa šele leta 1956.

V obdobju 1957–1969 so poleg industrije – s poudarkom na razvoju predelovalne (lesne, tekstilne, kovinske, živilske) industrije – vse večji pomen med gospodarskimi panogami pridobili kmetijstvo, gradbeništvo, trgovina, promet, obrt, gostinstvo in turizem. Poleg tega so se močnejše kot v preteklosti razvijale dejavnosti splošnega pomena: stanovanjsko komunalna dejavnost, zdravstvo, šolstvo in kultura. Postopno se je začela dvigati življenjska raven prebivalstva in novonastala Nova Gorica je postala funkcionalno mesto.

Vsaj do konca 1950. let je bilo za Goriško značilno tudi precejšnje preseljevanje. To je sovplivalo na gospodarske procese, ti pa so sovplivali na izseljevanje. Močno odseljevanje prebivalstva, predvsem italijanskega, še pred sklenitvijo pariške mirovne pogodbe leta 1947 je imelo na razvoj povojnega gospodarstva Goriške dolgotrajne negativne posledice. Zaradi emigriranja podjetnikov in veleposestnikov ter izobražencev italijanske narodnosti je gospodarstvo ostalo brez izobražencev in strokovnega kadra, prenekatero panoge pa brez usposobljene, torej kvalificirane delovne sile. Med povojnimi selitvenimi tokovi je bilo na eni strani preseljevanje iz podeželja v mesta, zlasti v nastajajočo Novo Gorico, tesno povezano s prehodom iz kmečkega v industrijski sektor. Na drugi strani je bilo odseljevanje z Goriške (še zlasti v Koprski okraj) v veliki meri povezano s šibko močjo goriškega gospodarstva v tem obdobju ter s prepočasno gradnjo stanovanj v Novi Gorici.

VIRI IN LITERATURA

- Berič, K. (1973). Statistični pregled razvitosti Slovenskega Primorja. *Prikazi in študije*, 19/7, 13–41.
- Berič, M. (1960). Selitve v slovenska obmorska mesta Izolo, Koper in Piran. *Prikazi in študije*, 6/9, 1–6.
- Dokumentacija k družbenemu planu gospodarskega razvoja okraja Gorica za razdobje od leta 1957–1961* (1958). Nova Gorica.
- Dokumentacija k predlogu programa perspektivnega razvoja okraja Gorica za razdobje 1961–1965* (1961). Nova Gorica.
- Družbeni plan gospodarskega razvoja občine Nova Gorica za razdobje od leta 1957–1961* (1959). Nova Gorica.
- Goriški zbornik* (1968). Delavska enotnost.
- Marušič, B. (2017). Narodu Gorico novo bomo dali v dar. V B. Marušič, Š. Cigoj, D. Kernel, V. Krpan, M. Ložič, A. Pavšič Milost, J. Šušmelj & K. Žigon (ur.), *Narodu Gorico bomo novo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice* (str. 11–17). Območno združenje Zveze borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Nova Gorica.
- Osnutek perspektivnega plana razvoja industrije okraja Gorica v razdobju od 1957–1961* (1958). Nova Gorica.
- Osnutek programa perspektivnega razvoja okraja Gorica za razdobje 1961–1965* (1961). Nova Gorica.
- Pavšič Milost, A. (1997). Razvoj industrije v severnoprimerški regiji. V S. Valentinčič (ur.), *Zbornik Primorske–50 let* (str. 94–110). Primorske novice.
- Prinčič, J. (1997). *Slovensko gospodarstvo v drugi Jugoslaviji*. Modrijan.
- Prinčič, J. (2001). Pospesevanje gospodarskega razvoja manj razvitih območij v SR Sloveniji (1954–1990). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1, 114–115.
- Ravnikar, E. (2017). Nova Gorica po 35 letih. V B. Marušič, Š. Cigoj, D. Kernel, V. Krpan, M. Ložič, A. Pavšič Milost, J. Šušmelj & K. Žigon (ur.), *Narodu Gorico bomo novo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice* (str. 225–231). Območno združenje Zveze borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja Nova Gorica.
- Troha, N. (2000). Preselitve v Julijski krajini po drugi svetovni vojni. *Prispevki za novejšo zgodovino = Contributions to the contemporary history = Contributions á l'histoire contemporaine = Beiträge zur Zeitgeschichte*, 40(1), 255–268.
- Vrišer, I., Adamič, F., Briški, A., Grimšičar, A., Jelenc, S., Kersnik, A., Majer, E., Mrzlikar, S., Puh, M., & Smole, E. (1957). *Nova Gorica. Urbanistični program*. Projektivni atelje.
- Vrišer, I. (1959). Nastanek in razvoj Nove Gorice. *Geografski vestnik*, 31, 45–78.
- Vrišer, I. (1976). Razvoj industrije v Sloveniji. *Geografski vestnik*, 48, 37.
- Zagradnik, M. (1996). Procesi podržavljenja premoženja v Slovenskem primorju po drugi svetovni vojni. V N. Borak & Ž. Lazarevič (ur.), *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju: 1918–1945–1991* (str. 133–143). Cankarjeva založba.
- Zagradnik, M. (1997). Optiranje in izseljevanje. V S. Valentinčič (ur.), *Zbornik Primorske–50 let* (str. 60–64). Primorske novice.

- Zagradnik, M. (1999). Gospodarska ohromitev Slovenskega Primorja v času okupacijskih con (1945–1954). V N. Borak & Ž. Lazarevič (ur.), *Gospodarske krize in Slovenci: povzetki referatov s posveta z dne 21. maja 1988* (str. 155–171). Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije.
- Zagradnik, M. (2011). Splošni pregled gospodarstva na Primorskem po drugi svetovni vojni. V B. Marušič (ur.), *Vstala, Primorska, si v novo življenje. O Primorski v letih 1945–1990* (str. 219–222). Goriški muzej.

SUMMARY

THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF GORIŠKA AND NOVA GORICA AND MIGRATORY MOVEMENTS (1945–1969)

Marta Rendla, Janja Sedlaček

After Goriška's accession to Yugoslavia until the end of the 1960s, its economy developed depending on the country's simultaneous social, economic, and political processes, yet with a delay and certain deviations.

In 1948, Goriška was among the least economically developed Slovenian regions—only four out of twelve were less industrialized. By 1975, it had moved up two places in this list. However, this development was not continuous. Although until 1952, industrial production in Goriška grew faster than total Slovenian production, in 1952–1956, it lagged. As in Slovenia, economic investments in Goriška accounted for the largest share of all investments during this latter period. However, in 1952–1960, the share of non-economic investments (mainly at the expense of building various types of infrastructure in the emerging Nova Gorica) exceeded that in Slovenia. As a result, in 1952–1956, the value of industrial production and the national income achieved were below the Slovenian average.

In 1947–1956, the emphasis was on eliminating economic backwardness and underdevelopment. The electricity network's reconstruction, reorganization, and connection to the Slovenian network were significant. Overall, industry developed faster than agriculture: investments in mining, building materials, and timber industries were priorities; the textile and leather industries were newly developed; and the metal, food, and wood industries progressed. Industrial production exceeded the prewar level in the first years after accession, while agricultural production did not reach this level until 1956.

In 1957–1969, in addition to industry (emphasizing the development of wood, textile, metal, and food manufacturing), agriculture, construction, trade, transport, crafts, hospitality, and tourism gained importance among the economic sectors. In addition, activities of general importance developed more than in the past: housing and communal services, health care, education, and culture. The population's standard of living gradually began to rise, and the newly formed Nova Gorica became a functional city.

At least until the end of the 1950s, strong migration processes characterized Goriška; they impacted economic processes, thus further impacting migration. The substantial emigration of the population, especially of the Italian population, even before the conclusion of the Paris Peace Treaty in 1947, had lasting negative effects on the development of Goriška's post-war economy. The emigration of entrepreneurs, landowners, and educated people of Italian nationality left the economy without educated and skilled workers. Among the post-war migration flows, migration from the countryside to the cities, especially to the emerging Nova Gorica,

was, on the one hand, closely related to the transition from the agricultural to the industrial sector. On the other hand, migration from Goriška (especially to the Koper district) was related mainly to the weak economic power of Goriška and the sluggish housing construction in Nova Gorica.

